

Ђорђе С. Петковић
Завичајни музеј у Параћину

РАТНЕ СУДБИНЕ ТРОЈИЦЕ ЉУДИ ОД ПЕРА ИЗ ПОМОРАВСКОГ КОНТИГЕНТА ЗА ИНТЕРНИРАЊЕ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ

Анстракт: У раду се презентира ратна судбина из Великог рата тројице знаменитих људи, углавном заборављених, чија је биографска веза са Капијом Поморавља неспорна. Ради се о архимандриту Платону, једно време професору Учитељске школе у Јагодини и песницима Сергију Михајловићу, рођеном у Ћуприји, живео у Крушевцу и Миладину Николићу Расинском, чија је мајка од славних Протића из Варварина, а као дете је крајем XIX века једно време са мајком живео у Крушевцу и Јагодини, потом се на дуже време настанио у Крушевцу. Повезује их чињеница да су у почетним данима окупације 1915. године били у Крушевцу, да су крајем године, уочи католичког Божића, били похапшени за интернацију. Колона од хиљаду-две људи пошла је из Крушевца, ноћила на пољу код Ћићевца, сутрадан прошла кроз Параћин и наредну ноћ преноћила у топовским шупама гарнизона у Ћуприји. Ту их је нашао Јован Сјенички, пред окупацију изабрани председник општине вароши Параћина, и, уз одобрење немачких власти и сарадњу са председником општине Ћуприја, најмање њих 250 спасао од интернације, изјављујући да их познаје и гарантује за њих. Међу спашенима, били су сигурно архимандрит Платон и Сергиј Михајловић, док то за Расинског није потврђено, изгледа да му је потом суђено у Јагодини. У раду се прате њихове даље ратне судбине. Архимандрит је живео у Београду и бавио се социјалним и патриотским радом, Сергеј се вратио у Крушевац, касније је интерниран, пуштен је нешто пре краја рата, на интервенцију социјалиста из Беча и Шведске, а Расински је, пошто је осуђен од окупацијског суда у Јагодини, рат провео углавном у злогласном логору Нежидер. Песнике повезује интернација. Показује се, да се чувени стихови „Нико не зна шта су муке тешке, док не прође Албанију пешке“ може слободно проширити и на Србе који су остали под окупацијом, поготово на интерниране.

¹ vladapetovic77@gmail.com

Кључне речи: Велики рат, окупација, интернација, Архимандрит Платон (Јовановић), Сергеј Михајловић, Миладин Николић Расински, Јован Сјенички, Крушевац, Параћин, Јагодина, Београд, Нежидер, Станоје М. Мијатовић.

Уводне напомене

Рат је игра великих, наставак политике оружјем (Клаузевиц) да би се решила спорна питања међу државама. Велики рат, тако назван на почетку, па Европски рат, да би, по укључивању Америке и Јапана, добио свој коначни назив Први светски рат, био је несрећа и за Србију. Она га је најмање желела, јер је била исцрпљена успешно вођеним балканским ратовима. Узимајући као повод Сарајевски атентат, Аустроугарска је напала 1914. године Србију, рачунајући да ће је исцрпљену лако савладати. Напади преко Дрине и Саве, у почетку успешни, окупиран је и Београд, доживели су катастрофу српским победама на Церу, Дрини и Колубари. Непријатељ је избачен са територије Србије, престоница је повраћена у српске руке. Еуфорија победе² с краја 1914. године, заменило је краткотрајно затишје у стрепњи од новог напада. Заробљеници су донели болештине, уз пегавац, колера је харала међу становништвом. Стрепња од новог рата је била оправдана. Пошто се напад једне царевине показао неуспешним, удружују се три, тако да почетком 1915. године Србију нападају са севера армије Немачке и Аустроугарске и са истока Бугарске. Српска војска, на челу са Врховном командом, укључујући

² Еуфорија победе видела се на сваком кораку, тако да можемо поменути два занимљива сведочанства са нашег простора. Параћински штампар Коста Хаћивидојковић штампа црквени календар за 1915. годину под бомбастим насловом „Српска победа“ и фотографијом краља Петра на корицама, уз поему „Цер“ јеромонаха Валеријана (Бошњаковића), постриженог коју годину раније у Јошаници. У поеми се дискретно најављује ратна пропаст Аустроугарске, уз величање војводе Степе Степановића, церског победника. У Крушевцу у то време излази „спев за народ“ у римованом десетерцу на исту тему („Битка на Церу“) из пера Миладина Николића Расинског, о чијој ратној судбини ће бити речи у овом нашем раду. Он је још директнији у најави пропасти аустро-угарског царства и стварања словенских држава. Дајемо само закључне стихове: „Цер је узет, вратимо га себи./ Сад, Ћесару, још ћу рећи теби./ Твог пораза овај крвав цветак/ Тек је један жалостан по-четак./ А коначну твоју пропаст скоро/ Објавиће силни руски ор'о./ О томе си ваљда доста слуш'о./ Онда, када у Беч буде уш'о./ И Енглеска кад с фло-том угуши./ Кад Немачку са Француском сруши./ Хеј, Ћесару, жалосни ти дани / Ал' у самој крви избројани./ Преко крви на престо си дош'о./ Па уз крв си и сад с њега пош'о./ Путуј тамо где те пропаст води./ Да Словенски дигну се народи!“ („Битка на Церу“, спев за народ од М. Расинског, Штампарија Алексе Малашевића, Крушевац, 1914, 15.)

остарелог Краља и младог Престолонаследника, сада и Регента, напушта земљу и преко Албаније одлази под окриље Савезника, оно што није остало смрзнуто у оквиру „Албанске Голготе“. Са пером у руци, прешао је Албанију пешке и трећепозивац учитељ Станоје М. Мијатовић, чије студије о Темнићу, Левчу и Белици су још актуелне, а чији је ратни дневник објављен пре десетак година. Са дужним пијететом према њему и осталим нашим страдалницима из тог времена, овде цитирамо само његову својеврсну послератну рекапитулацију:

1641³. 7. I⁴, Воден⁵. Време облачно, ветровито и хладно са кишом. Нешто ми падеше на памет наше тешке и страшне муке и патње, при одступању преко дотле невиђених и нечувених албанских гудура, провалија, брда, река, планина. Помислих, како све то постепено остаје у забораву, и по времену мученици тих дана, који неким чудом и даље остадоше да живе, сећаће се свега као кроз сан. Да, страшни су то дани били. Они се не могу ни описати. А ако се и опишу, потомци неће све поверовати. Мислиће да су то неке легенде. Можда сам на овом месту поменуо, а можда и нисам поменуо све ужасе које сам само ја видео путујући преко гудура и урвина страшне и несрећне Албаније, од Љум Куле до Драча. Дакле, чујте: ... Смрзнути, умрли на сваких 10, 20 и 50 метара... Сео уза стену... Извадио кору хлеба из торбе. Понео је ка устима и тако издахнуо. Ми не верујемо да је мртав. Питамо га, вичемо и дрмамо... Дете легло поред оца. Метуло⁶ му руке у недра. И тако оба занавек заспали. Снег их покрива вејавицом, кад гроба нема... Мајка стисла дете у наручје. Нагнула главу над њега. Зинула, да му нешто каже. Па тако и остали да никад више не проговоре... Коњ се опружио, а коњаник поред њега. Принео му шаку сена до уста, па тако оба јунака осташе вечито да се одмарају у снегу испод страшнога Храбра⁷... Убијена и страшно унакажена три младића, од наших несрећних регрута⁸, голи од мајке рођене, метнути крај друма уз обалу, један поред другог, у усправљеном положају... Четири младића регрута, крај неког трага од ватришта, мртав. Крај њих такође мртав, и један старац са

³ Ратни дан из дневника.

⁴ 1919. године, изгледа по старом календару.

⁵ Град на граници између Македоније и Грчке, где је Станоје М. Мијатовић, учитељ из Пољне, за време Првог светског рата, пошто је ослобођен војне дужности, био учитељ избегличкој српској деци.

⁶ Метуло. Дневник је пун архаизама.

⁷ Реално место или метафора која се може тумачити у разним правцима.

⁸ Међу њима су били и бројни дечаци из наших крајева, у оквиру крушевачке групације, пошто су њима били придодати регрути Тимочке војне области, којој је Средње Поморавље припадало.

преломљеном гранчицом у руци. Око њих неке кости оглодане од живог (непеченог) коњског меса. Снег их вејавицом, такође ревносно и брзо покрива и скоро ће их сасвим покрити... Опет убивени и голи регрути, али не у оном ставу као она три из Ћукуса...Коњ још жив, по мало подигнуте главе и копрца се, мада му је добар део меса са бута скинут и поједен, а на његов труп с једне и с друге стране наслонили главе три заробљеника Аустријанца и два наша трећепозивца и тако издахнули. Грешни коњ их још погледа. Као да би им хтео рећи: 'Што се не дигнете, да устанем'!... Опет мртва два младића регрута. Један метуо на уста прљаву торбицу, а другоме на носу и око уста хиљадама вашију... Један трећепозивац већ 'прибија душу' и скоро ће да издахне. Кад сам му пришао грчевито ме ухватио за скут и једва прошапута: 'Остани овде да заједно умремо'. Погледах га љутито, тргох се и одох... Мужа убили Арнаути. Жена му потрчала у помоћ, клекнула поред њега и почела да вапије, па и њу арнаутско зрно потреви по сред чела. Легла преко мужа и тако остали. А малишан стао крај њих и гласно кука: 'Јао, мој тата, јао, моја мамо, куд ћу ја сад без вас'!... Ну, доста. Нећу више да се сећам тих ужаса, виђених на путу кроз страшну Албанију. Нећу срце и душу поново да узнемирујем и цвилим. Кад би се све виђене несреће исписале, написале би се читаве књиге. Тако их много има. Та гробље је наших мученика највеће и најраспрострањеније. Има га у Албанији, Македонији, Крфу, страшном Виду, у морима, На Корзици, у Бизерти, Алжиру и др. ...Нека свима мученицима и страдалницима нашим који, правде ради свуда посејаше кости своје, ово буде, на данашњи дан сећања, један помен место упаљене свеће. Слава им! (Мијатовић 2004:216).

Овај мали екскурс са теме био нам је потребан, да припремимо читаоца за страхоте које су доживљавали и они у окупираној Србији али и они у интернацији и заробљеништву, што је било скоро исто, ако не још и горе, јер су наши касније у Солуну певушили и стихове: „Благо гузи док хране Французи!“, што је такође код Мијатовића забележено.

Конкретизација теме

Враћамо се на основну тему, на њену конкретизацију. Три личности, чије ћемо ратне судбине овде открити, нашли су се у време пред католички Божића 1915. године у крушевачкој касарни 12. пешадијског пука „Цар Лазар“ коју је окупатор претворио у сабирни

центар за прву интернацију⁹. Биле су то три интересантне личности, људи од пера, архимандрит Платон (Јовановић)¹⁰, једно време пре рата професор Учитељске школе у Јагодини¹¹ и песници Сергије Михајловић¹², берберин, пре рата познати крушевачки социјалиста, родом из Ћуприје и Миладин Николић Расински¹³, професионални

⁹ До сада се о овој интернацији није писало. Само је, колико знамо, у једном тексту поменуто. Др Марко Леко, председник Главног одбора Српског Црвеног крста, у једном свом послератном извештају о свом раду у првим данима окупације у Крушевцу, бележи: „11. XII. 1915. г. члан нашег Г.О. г, Драг. Ђорђевић отеран је стражарно у круг код касарне 'Цар Ларар', где је било око хиљаду наших људи, који су сутра дан спроведени пешке, ако се не варам, у Параћин ради интернирања. Успео сам преко команданта места да се истог дана пред вече г. Ђорђевић ослободи и врати у свој стан“. (Тасић 20001:54.)

¹⁰ Сама чињеница да се ради о потоњем бањалучком владики, масакрираном од стране усташа 1941. године, довољна је да га представи савременом читаоцу и оправда актуелизацију приче о њему у овим јубиларним годинма. О њему опширније може да се информира из биографске студије, из које цитирамо о њему с почетка приче, када се 1915. нашао под окупацијом у Крушевцу: „Какав је Платон изгледао, и како је на њега деловао слом српске одбране прича и прота Урош Бујишић, парох при храму Вознесења Господњег у Београду. Ево шта он каже: 'Видео сам арх. Платона, негде одмах пошто је наша војска отступила. Био је утучен, а његове поцепане мантије приказивале су га као бедника, био је у друштву Драгољуба Поповића, пароха радовашничког. Овај је свештеник ишао од цркве до цркве и скупљао помоћ за архимандрита.. И сам сам му нешто новаца дао. Познавајући архимандрита Платона из времена цркве славне битке, а видећи га у овом бедном стању, нијесам некако могао веровати да ће окупацију жив издржати. Био је то живи леш.“ (Дурковић – Јакшић, 1986: 84)

¹¹ „... зато је 1. фебруара 1906. године добио премештај 'по потрби службе' у мушку учитељску школу у Јагодини. Овај премештај извршио је министар просвете и црквених послова Љуба Стојановић, исто као и први 1903. године у Алексинац.“ (Др Љубомир Дурковић – Јакшић, Исто, 47.) По доласку у Јагодину положио је професорски испит и добио звање: „Платон се био почео спремати за професорски испит још 1903. године, али је морао да прекине рад око писања домаћег рада, због одласка у Дечане. Почетком 1906. године положио је професорски испит, из групе догматско-моралног богословља, са оценом једногласно. Писмени рад израдио је: Догматичке одредбе Тријенског Сабора, чији су неки одломци објављени доцније у црквеним часописима. После положеног професорског испита постављен је за професора 29. априла 1906. године.“ (Исто, 47-48.)

¹² Михајловић, Сергије (Ћуприја, 1888 – Крушевца, 1943), берберски радник, песник. Био је без школе. Ангажован у Радничком друштву „Слобода“, које је касније прерасло у „Абрашевић“ Постао члан КПЈ 1920. године. Године 1916. интерниран је у Аустрију, одакле се враћа пред ослобођење 1918. године. Стрелан на Слободишту код Крушевца 29. VI 1943. године. Песме су му штампане у више листова и часописа, како у Крушевцу, тако и ван њега, у Београду, Сарајеву, Нишу. Заступљен је у два антологијска зборника. Крушевачка „Багдала“ је 1973. објавила збирку „Песме“, коју је приредио др Милован Гочманац. (Симоновић, 2011:279)

¹³ Николић, Миладин К. Расински (Смедерево, 1880 – Крушевца, 1940), песник и уметник. Потомак, по женској линији, кнеза Милића, ражањског кнеза из Првог српског устанка и његовог сина устаника проте Стојана из Варварина, чувене

песник и рецитатор, који је рођен у Смедереву, али је, по смрти оца, једно врем са мајком и сестрама живео у Јагодини, касније годинама у Крушевцу. Само за Расинског знамо да је из тог привременог логора безуспешно покушао да побегне.

Укључивање Јована Сјеничког

На пут су их повели на сам дан (види ироније!) католичког Божића. Пут од Крушевца до Ћуприје пешице су прешли за два дана, тако да су једну ноћ провели на отвореном пољу код Ћићевца. Ми ћемо изложити шта је о њима записао у књизи својих окупацијских успомена Јован Сјенички, председник општине параћинске:

„Тек што сам ручао, кад ми дотрча неко из општине, по коме ми секретар Ђермановић цедуљом јавља: 'Овога часа протераше Аустријанци за Ћуприју масу наших људи, може бити око две хиљаде, међу њима десетина наших свештеника са архимандритом Платоном на челу'. Немадох времена да размишљам, да ли и шта могу ја ту помоћи, већ навукох капут и пођох да успут направим комбинацију шта се може предузети и шта учинити. Јест, али шта да мислим и премишљам, кад ме на мојој капији пресретоше ваздан жена, узбуђених и уплаканих, које ме преклињаху да спасем њихове, јер свака је мислила, и на основу тога тврдила, да је међу протеранима или њен муж или син, Видела га, разуме се, није, али бол и очајање створили су у ње тако јаку претпоставку да је свака, жена или мајка, осећала да је међу протеранима њен муж или син. Једва умирих те жене. Обећах учинити што могу, и бејаш већ измакао улицом, праћен и даље вапајем тих сиротих жена...“ (Сјенички 1930:31).

Пошто се за та два месеца окупације највише приближио аустријском капетану Цанклу, отишао је најпре да се с њим посаветује, да види да ли се у таквој ситуацији може шта учинити. После размене мишљења, капетан Цанкл одлази код команданта етапне команде у Параћину, резервног потпуковника, грофа Шверинга. Гроф је

фамилије Протић. Име веома присутно у периодици с краја XIX и с почетка XX века. Бавио се и новинарством. Кум на крштењу му је био знаменити Драгиша Васић, књижевник. После очеве смрти, у шестој години, с мајком живео у Јагодини и Крушевцу, где је завршио шест разреда гимназије. Радио је у почетку као порезник (1910), потом се посветио књижевном раду. Издржавао се писањем и рецитовањем песама наших и страних аутора. Живео највише у Београду и Крушевцу. За време Првог светског рата издавао је у Крушевцу *Телеграме са Бојишта*. Због епа „Борба на Церу“ Аустријанци су га извели на војни суд и спровели у логор Најмеђер па Нежидер. Библиографија му је обимна. Видети опширније у поменутој *Енциклопедији Крушевца и околине* Слободана Симоновића, одакле су узети биографски подаци.

био човек финих манира, тог дана и добро расположен, али, пошто је саслушао молиоца, изјавио је да ту не може помоћи, пошто је Крушевац под Аустроугарском контролом. На крају, посредовао му је за пријем код свог команданта у Јагодини: „Није прошло ни пола сата, а командант ме позва и на моју превелику радост саопшти ми, да је ђенерал одобрио да се пусте и ослободе интернирања сви они, за које ја изјавим да их познајем и за њих гарантујем. Једва наћох речи којима грофу заблагодарих и он нареди, да сутра ујутру одемо ја и његов ађутант у Ћуприју и извршимо наређење ђенералово, а у Ћуприју је јављено команди да задржи транспорт“ (Сјенички 1930:32).

Овде је интересантно запазити чињеницу да се интернирци не транспортују возом из Крушевца, што се да и разумети због пребацивања из воза у воз у Сталаћу, али је то могло да буде учињено из Сталаћа, што, уз нашу напред стављену опаску да се то чини на њихов празник, католички Божић, оставља веоm ружну слику, у најмању руку, да је уствари то својеврсна припрема за малтретирања и страдања којима интернирци у наредним данима треба да буду изложени.

Догађање у Ћуприји

„Рано стигох са ађутантом у Ћуприју и одмах нас два аустријска официра из тамошње команде, одведоше у касарну и шупе где беху смештени они, који су јуче дотерани. Сама појава немачког ађутанта, и ако поручника, била је довољна, да и аустријски капетан одмах увиди, да је ствар важна и зато одмах сви пожурише да изврше наређење ађутантово, да се изведу и пофронте сви они који су били затворени по шталама и шупама тамошње касарне. Једно Аустријанци нису знали, а то је: ко сам ја? Видећи да ме немачки поручник пушта десно од себе, они су мислили да сам ја доктор, а, доцније, сазнадох да су то мислили и неки од наших људи, које ослободих и који ме лично нису познавали“ (Сјенички 1930:32-33).

Договорено је било, да за свакога кога познаје, то гласно и каже, и да тиме гарантује за њега да се неће бунути против окупацијске власти. Сјенички признаје да једва да је приметио њих десетак које је у животу видео, углавном Београђана, пошто је он родом из Београда, а после студија у Бечу, држао је у Параћину кланицу. Ево у каквом друштву су били архимандрит и наши песници, доминирали су Београђани, пошто се њих при писању мемоара Сјенички најбоље сећао:

„Први, који из шупе изађе, беше архимандрит Платон, и како

изађе он сиромах седе на блатњаву земљу. Марширајући преко четрдесет километара, преноћивши једну ноћ на отвореном пољу, код Ћићевца, а другу у хладној шупи, сиромах архимандрит беше малаксао и не могаше се на ногама држати. Из исте шупе, која изгледа беше одређена за 'интелигенцију' изађе Светозар Гођевац, индустријалац, Алекса Анђелковић, касациони судија, Јоца Симић, судија, Љуба Симић, пуковник у пензији, Бора Поповић, адвокат из Ћуприје, Душан Херкаловић, свештеник са још осам попова, Милутин Чекић, драматург народног позоришта, Ђока Јосимовић, конзул, Гаврило Леви, адвокат, Риста Трајковић, учитељ са сином, Милан Ђорђевић, генерални директор пошта, покојни Сава Тутунџић, контролор пошта, Стојан Адашевић, начелник железничке дирекције, Никола Деда, адвокат, Милан Петковић, директор гимназије, Драгомир Вучковић, судија, Милутин Димитријевић, апотекар, Живко Степић, виши железнички чиновник са сином, и са њима једна маса наших београдских Јевреја и људи из разних крајева Србије, који беху избегли и задржали се у Крушевцу.// У овој гомили била је још и маса ђака, деца од шеснаест година. Међу њима синови Ђоке Димовића, Ђоке Димитријевића и Тричка из Београда, син покојног Свете Симића, посланика у Софији, сада конзула у Задру, син Рашића из Крушевца итд, итд“ (Сјенички 1930:33).

То што их он сада у мемоарима овако чисто и бројно набраја, не оповргава оно што је напред речено, да их је једва десетак познавао. Он то пише много касније, вратио се у Београд још за време рата, по доласку бугарских власти у Параћин, тако да је многе од њих сретао касније и ближе их упознао.

О дирљивом сусрету са једном од таквих људи, Ристи Трајковићу, тада учитељу у Крушевцу, а касније у Београду, сам Сјенички бележи: „Приђох му и рекох: 'Познајем ја вас двадесет година!' – и дадох знак да изађе из фронта, што он не учини, већ ми полугласно рече, показав позади себе: 'Ово ми је син!' Погледах а позади оца стоји у фронту леп дечко, који не могаше бити старији од 16 година. Дадох знак те и он изађе. Тај моменат остао је Ристи Трајковићи у вечитој успомени, те и он данас када ме сретне, он ће пожурити да ме поздрави и да опет, можда по стоти пут, понови своју благодарност. 'То се никад не заборавља', - поновио би увек Трајковић из душе једног честитог човека“ (Сјенички 1930:34).

Све оне које је Сјенички ослобађао уписивао је у посебан списак Корнел Хоровиц, тадашњи секретар ћупријске општине, иначе штампар из Београда. Ослобођено је тада од интернације доста грађана, он зна само за списак од 250 људи, пошто му је тај списак

оставио гроф Шверинг када је напустио Параћин¹⁴. У својој књизи дао је копију његовог краја. Последње име је Влајка Стефановића из Крушевца, и испод тога својеручно је испред свог потписа написао на немачком: „Ја гарантујем за ове људе“ (Сјенички 1930:35,48).

Са ослобођенима се опростио тако, што их је упозорио на последице које и по њега и по њих могу да настану ако се у будуће не буду одговорно понашали према окупатору:

„Свима ослобођенима саопштих да изађу пред касарну, где им онако око мене окупљеним саопштих, да им стоји на вољу остати у Ћуприји или поћи у Параћин. А, сем тога, умолих све да воде рачуна о великој одговорности коју сам ја натоварио себи на главу, која може лако одлетети, ако би они на то заборавили.

Сви ми обећаваху да не треба да бринем. Света Гођевац, и још неки, са сузама у очима приђеше да ми благодаре, и да ме увере да не треба да бринем. Један пак од ослобођених приђе ми и шапну, да сам, међу осталима, ослободио и Стојана Адашевића, шефа станице из Крушевца, који је, вели, на дан убиства аустријског престолонаследника, од одушевљења лупио своју црвену шефовску капу о земљу, па се тај добронамерни човек боји да ја не бих са тога страдао. 'Ни бриге вас', одговорих и кренух за Параћин колима, у која узех тројицу од господе која не могаху ићи, а за мном крену још маса људи и ако уморних ипак веселих и расположених“ (Сјенички 1930:34-35).

Сјенички бележи и оно што је био учинак и допринос тадашњег председника ћупријске општине, што је не само због публикације за коју се овај рад пише, лепо поменути: „За време писања спискова ослобођених, вредни и честити Ђока Лазић, председник општине ћупријске, 'ослобођавао је' оне који беху на левом крилу 'и ближе капији' без икаквих формалности, како је ког стигао, користећи се ситуацијом која је створена мојим доласком. Тај честити човек беше се постарао те је по домовима у Ћуприји испечено доста хлеба за ове јадне људе и постарао се за кола за све који не могаху ићи“ (Сјенички 1930:15).

На списку, као што се види, наших песника нема. Међу-тим, када је Јовану Сјеничком после рата суђено за велеиздају¹⁵, међу

¹⁴ Када су се после рата срели у Берлину, гроф му је рекао да је прекомандован из Параћина због спашавања попова у Ћуприји, јер је за свештена лица постојала посебна наредба, у смислу обавезне депортације.

¹⁵ Суђено је и Ђоки Лазићу, ћупријском председнику. Сјенички је ослобођен, за Лазића нисмо нашли податке. (Сјенички 1930.) Синдром Вука Бранковића је код Срба веома јак. Добрица Ћосић на једном месту с правом каже, да Срби људе деле на јунаке и издајнике, за њих трећи нису битни. Међутим, по његовом мишљењу,

онима који су писали петиције у његову корист, односно бранећи га, налази се и једно писмо из Крушевца са педесетак потписа, међу којима је и Сергије Михајловић.¹⁶ Што се Миладина Николића Расинског тиче, он је, пошто му је пропао покушај да побегне још у Крушевцу, о чему у својим сећањима из Ниждера пише, свакако је у том контингенту за интернацију био. Питање је само, да ли је био међу ослобођенима, па је касније, као и Сергије Михајловић, поново допао интернације, или није био међу ослобођенима у Ћуприји, већ је у интернацију отишао са првим транспортом. То што у својим сећањима из Неждера пише да му је суђено у Јагодини, за цитирани спев „Битка на Церу“, не мора да значи да већ није био у логору, јер је било случајева, да се интернирци спроводно воде пред надлежни суд у своме крају, да им се суди.

Платон под окупацијом

Платон је један од оних који ће целог живота памтити оно што је за њега и његове сапатнике из колоне за интернацију учинио Јован Сјенички. Ево шта он сам о томе пише Сјеничком у писмима из Крушедола 1935. године:

„За мене специјално ту је промакао један тренутак где бих сигурно погинуо. Али сигурно као што су два и два четири! Кад смо се после твога заузимања и гарантовања за свакога, и за све осетили слободни (...) ти си ми љубазно пришао и братски запитао: 'Шта мислиш сад? На коју ћеш страну? Требаш се негде настанити и живети?'. Изнемогао и душевно утучен одговорио сам: 'Па, најприродније би било да одем у манастир. Ту је близу Раваница. Тамо бих имао ваљда, најповољније потребе за живот: топлу собу и проје... Тако смо бар рачунали нас неколико свештеника... 'Али, не, драги мој владико. То никако да не чиниш. Ни говора о томе. Па ти не знаш, тамо су Бугари... Сигурно је да ћеш и ти проћи као и толики други, јадни наши свештеници... Убиће те...'

Кроз тебе, кроз твоја праведничка уста говорило је провиђење Божије. Опомена твоја деловала је на мене као муња. Одмах сам се тргао, и по твојем позиву кренуо за Параћин, где је још била зона Немачка. Тамо си ме ти као претседник општине, братски сместио,

нацију не спашавају јунаци већ „сналажљиви људи“, они који зависно од ситуације чине нешто не само за себе него и за друге.

¹⁶Не даје се списак крушевачких грађана, пошто ће бити објављен у раду о тој интернацији који су за скуп о Првом светском рату, који је организовала Народна библиотека у Крушевцу, припремили и предали за зборник Миломир Стевић и Борђе Петковић (Сјенички 1930:73).

да будем на стану, и косту у честитој и чувеној кући покојног свештеника нашег званог поп Заке Петковића.

Необавештени неки су ипак отишли у манастир Раваницу, међу њима и јерођакон Агатагел, наш калуђер – светогорац. После неколико дана чули смо да су све наше у Раваници Бугари поубијали. Да није било, дакле, тебе, да ме ниси опоменуо на опасност, понављам, сигурно је, да би и ја исто тако по незнању отишао и, наравно, погинуо. (...)

Идем у мислима даље, сећам се доласка Бугара у Параћин и твоје уважене и родољубиве акције да спасеш главе нама свештеницима, који се затекосмо у Параћину и околини. Уколико се сећам, двадесет и више свештеника захваљују за свој живот Богу и теби¹⁷, драги мој Јово, да није било тебе, да нас опет помоћу Немаца пребациш преко Мораве на територију где није било бугарске власти, нас би, то је сигурно, Бугари поклали, као и оних сто педесет наших другова што поубијаше на најстрашнији начин. Зар се то може и сме заборавити, драги мој Јово?“ (Дураковић-Јакшић 1986:60-81).

Платон у Београду

По доласку у Београд, архимандрит Платон се суочавао са различитим проблемима, посебно егзистенцијалним. Међутим, када му је од стране београдског проте, постављеног од аустријских власти, дата парохија, с тим да истовремено буде и старшина манастира Раковица, осетио је у тој намери власти жељу да га уклоне из Београда, пошто се почео бавити јавним и илегалним патриотским радом, он је то одбио. Утолико пре што је прегледом финансијског стања манастира Раковице схватио да он ту може само да се компромитује пред српском влашћу, по њиховом повратку из Солуна, бар смо ми такав утисак стекли читајући одговор који је у вези са тим морао дати Генералном гувернеру. Очигледно је да је његово одбијање званичних функција за време окупације било мотивисано и дубоким патриотским разлозима. Најбоље да цитирамо шта он о томе, пошто је код власти опањкан и забрањено му интернацијом, отворено окупаторској власти о себи пише, бар према сачуваном концепту писма из 1917. године:

„Иначе, још сам непрестано био под сталним страшним утиском, да ми је пропала отаџбина, те ми уистини и није било ни до

¹⁷ Ову тему смо потпуније обрадили у раду презентираним на научном скупу о Првом светском рату, чији је организатор био Центар за културу у Пожаревцу, а одржан је 28. јуна 2015.

чега... Ово моје тврђење може се проверити и у самом Гувернману. Нека се извиди, да ли сам ја за ових петнаест месеци кадгод шта предузимао, тражио какво место, или да сам кога пањао, клеветао и радио коме о глави? Уосталом, што се мојих личних амбиција тиче, могу свакога уверити, да се осећам још пре тридесете своје године потпуно задовољан. Своје скромне жеље задовољио сам већ тиме, што сам, као син сиромашних родитеља, успео да се још од ране младости солидно школујем, и овде и на страни, имам факултетску - теолошку спрему, што ми је по положеном државном испиту и наша државна власт, чији сам чиновник, дугогодишњи професор и наставник школске омладине, а већ и црква ме је, са своје стране, тако исто лепо награђивала, свима наградама, чиновима и почастима, у знак јавнога признања за мој рад, за моју љубав и ревност у школи и цркви. У последње време био сам постављен за члана Великог духовног суда. Све то очито показује, да ја нисам имао разлога да будем безобзиран и преступни каријериста, а најмање да некаквим ружним методама и одвратним средствима себи и цркви стварам проблеме, у данима када је заједно с црквом допао ропства и тешке беде цео мој народ, када је отаџбина дочекала најцрње дане. Што ће ми положај, на што ми каријера, када видим свуда око себе очајање, крајњу сиротињу и општу народну беду?!

И кад целина страда, и преживљује тешку кризу, зар би ја имао срца, један делић те велике целине, што се зове народ, да стварам себи некакво лично благостање и угодности на рушевинама народног живота...““ (Дураковић-Јакшић 1986:62-63).

Очигледно је да Платон жели да остане у Београду, а имао је дубоке разлоге за то. Био је на извору информација, како из земље, тада подељене на две територије, аустроугарску и бугарску, тако и из иностранства. Успоставио је стални контакт са Митрополитом Димитријем, који се тада налазио на Крфу, где је била и српска Влада. Њему је доставио спискове о страдалим свештеницима, о онима који су у тешком положају у земљи или интернацији, посебно о тешком положају свештеничких незбринутих породица, уз молбе да им се материјално помогне. Ангажовао се око пружања информација, давања гаранција за пуштање из интернција, на слању помоћи. Преко њега је стизала финансијска помоћ за поједина свештена лица, али су преко њега ишла и писма из иностранства, да би сигурно стигла онима којима су намењена. Од свега тога, социјалног и патриотског рада, одабрали смо да овде прокоментаришемо само једну акцију. Она се односи на упознавање европске јавности са страдањем народа, а посебно свештенства, под бугарском окупацијом. За њу смо се определили у последњем тренутку. Била је у најужем избору још

једна тема, успостављена веза и ратно комуницирање са Митрополитом Димитријем.¹⁸ Њу смо оставили за посебан рад, пошто смо дошли до нових материјала о томе и желимо да их проучимо, пре него што их будемо користили. Овим избором се не занемарују оне само наизглед ситне активности којима је као свештено лице од ауторитета архимандрит Платон настојао да очува виталитет народа, бројне и разноврсне активности на очувању његове духовне и моралне снаге.

Најзначајнији патриотски чин

Из Платоновог посебног интересовања за стање народа са територије која је била под бугарском окупацијом, произашла је у једном тренутку обимна компромитујућа документација о понашању окупатора од огромног политичког значај. При том послу, посебна помоћ му је пружена од Стевана Радосављевића – Бдина, професора и познатог преводиоца. Он се прихватио деликатног посла, да тај материјал илегално однесе у Беч и уручи га политичким пријатељима из Југословенског одбора, Пошто се у то време и Јован Сјенички нашао у Београду, где се бавио откупом стоке за једну фирму из Беча, посебно оне која је шверцована преко Мораве са бугарске територије, те је од тога имао лепе приходе¹⁹, Платонов пријатељи су му се обратили за помоћ, односно да финансира овај ризикантни подухват:

„Једнога дана дођоше мојој кући Добра Ружић²⁰ и Стева Радосављевић – Бдин. 'Дошли смо да код вас попијемо једну кафу из неких црних шоља о којима ми Стева прича,'- рече ми Добра Ружић здравећи се.

Док ја наредих да се донесе кафа, Ружић ће рећи: „Стева и ја дошли смо код вас једним важним и врло поверљивим послом. Стева и архимандрит Платон покупили су податке о зверствима које су Бугари починили над српским свештеницима и осталим нашим живљем. Та зверства Бугара не треба да остану непозната Европи и ја сам се са Стевом споразумео, да је најбоље то доставити Југосло-

¹⁸ Митрополит Димитрије био је врховни поглавар СПЦ у Краљевини Србији. После стварања Краљевине СХС, устоличен је за првог Патријарха СПЦ.

¹⁹ „Трговање са Гертнером ддонело ми је зараду, разуме се не оне милиаоне које су неки сањали по ослобођењу, али ипак толико, да сам могао живети и ја и моја породица и поред нас многи и многи други.“ (Сјенички, 1930: 56.)

²⁰ Професор Добра Ружић се прославио чињеницом, да је у Крушевцу, пред самом окупацијом, нашао међу архивском грађом оригинал Мирослављевог Јеванђеља и предао га Престолонаследнику. Пренето је преко Албаније и сачувано од пропасти.

венском одбору бечког Парламента, како би се та зверства изнела у једној интерпелацији, а тиме упознала и цела Европа. Ти подаци не могу се друкчије доставити, него да их Стева однесе у Беч, али, за то треба пара. Ја и госп. Михаило Јовановић, председник Касаџије, покушали смо да код трговаца, који имају новаца, скупимо потребну суму за тај циљ, али смо одбијени. Изгледа да се људи боје, да се може за то сазнати и да могу допасти одговорности. Мени је познато шта сте ви урадили за наш народ док сте били у Параћину, па сам дошао да вас молим, да учините још једно не мало патриотско дело тиме, тиме што ћете Стеви ставити на расположење потребну суму новаца да оде и сврши овај посао у Бечу²¹. Моја је пак брига кад се наши врате...“ (Сјенички, 1930:58.). Сјенички је, без много премишљања, обезбедио пет хиљада круна (Дураковић-Јакшић 1986:64).

За обављање тог посла: „У Бечу се Бдин састао са г.г. Корошецом, Станеком, Хаберманом и Ф. Мајцеком, секретаром Југословенског одбора и дао г. Корошецу податке о зверствима бугарским. На основу тих података г. Корошец и другови поднели су тада чувене две интерпелације о бугарским зверствима. Те су две интерпелације донеле и резултат, јер је Европа сазнала за та зверства и, несумњиво, по савету Беча и Берлина, Бугари су од тада напустили тај систем прогањања у окупираној Србији“ (Сјенички, 1930:58).

Коментаришући овај догађај, Платон истиче и неке нове моменте којих нема код Сјеничког, и овом догађају даје свој печат: „Мислим се нешто, да је све ово за данашњу генерацију, можда гола прича, али та генерација треба да зна, да је материјал, који је твојом помоћу Стева Бдин однео у Беч послужио оним двома интерпелацијама, које су г. Корошец и другови тада поднели бечком парламенту, и да су те интерпелације дале велики резултат, јер је тада наређено, да Гуверман у окупираној Србији, не сме у будуће извршити смртне казне док то не одобри аустријска врховна команда, само се томе и може захвалити што се отада престало са вешањем у Србији, а и бугарска зверства су одмах престала. Не прочитах нигде, од ослобођења до данас, да ли макар ко рече једно хвала г.г. Корошецу²²,

²¹ Путни трошкови и штампање брошуре. Уз то, Сјенички му је обезбедио код лекара своје деце лекарско уверење, о потреби лечења у Карлсбаду, ради добијања пасоша за путовање.

²² „Када сам ја 1919. године ухапшен као велеиздајник, онда је Стева Бдин не мало револтиран отишао г. Корошецу, који тада беше потпредседник Владе, да му саопшти да је за велеиздају ухапшен онај човек чијом је помоћу он дошао у Беч и донео оне податке. Г. Корошец га је љубазно примио, сасвим оправдано, казао: 'А шта ту могу помоћи ја, господине професоре, кад су то ваше чисто србијанске ствари у које се ја, поред најбоље воље, не могу мешати.' За оно време, разуме се, сасвим тачно.“ (Сјенички, 1930, 58-59.)

Станеку, Хаберману и теби драги мој Јово! Неосетљивост и непажња ова наших надлежних, после ослобођења, много ме потсећа на ону зловну жељу неких ратних забушаната и познатих ладолежа са Солунског фронта, да је требало побити све, који су остали у окупираној Србији“ (Дураковић-Јакшић 1986:64-65).

Оно што овде треба коментарисати је свакако чињеница да онај ко чини добра дела, било у сфери социјалној, као општељудски хумани гест или патриотској, у најширем смислу те речи, ни у ком случају не треба да одмерава и, по том основу, да очекује нешто што ће заузврат добити. Најчешће ће бити у губитку, дубоко незадовољан. Човек треба да чини оно што му у том тренутку налаже његова савест, све друго мора да пролази поред њега. Чин давања може да донесе личну срећу, чин примања је увек израз неке празнине, чак и када је захвалност или када су признања у питању.

Два песника у интернацији

Њима двојици, Сергију Михајловићу и Миладину Николићу Расинском, није се дало да остану у земљи по њеном окупирању, искусили су интернацију.

Расинског смо као песника напред већ представили одломком из поеме о церској победи, чија се митопоетска компонента остваривала одмах после догађаја. Без обзира, што су одмах за њом ишле још неке, не мање значајне српске победе над аустро-угарском војском, од којих је победничка битка завршница, она са Колубаре, била „најслађа“, како се с правом изражавао један од поточких солунаца, битка на Церу је и ове слављеничке године (обележавање 90. годишњице почетка Првог светског рата), доминирала у свим сферама јавног живота. Песма Расинског је песма народа, није случајно испевана у римованом десетерцу, у духу народу блиске поезије, каквих је још пред балканске ратове било у песмарицама, нарочито у време балканских ратова, па и у1914. години, после страдања које је народ у Западној Србији, поред Дрине, доживео.

Церски стихови Расинског

Дајемо још неколико карактеристичних (читај: провокативних!) стихова из спева за народ „Битка на Церу“, пошто му је због ње суђено у Јагодини. О српској војсци и њеним циљевима у Великом рату: „Лав је сваки што к'о ор'о лети, (Мушки спреман за Српство умрети./Крај Дунава, крај Саве и Дрине,/Спремни Босну да присаједине./ Патној Босни да слободу даду,/ Смрт и борбу они само

знаду.“// „Широк Дунав а широка Сава/ А над њима лебде наша права.“// Аустрија као да се трза / Пут је клизав а Дрина је брза!// Стишаћемо њене хвале вреву/ Кад будемо ми у Сарајеву.“// „Аустријо, знаш ли где си пошла?/ Времена су сасвим друга дошла./ И Словени уздижу се горе,/ Против браће неће да се боре./ Из Србије њима сунце лети, Победно нам већ зјапе лафети.“/ О ратним страховтама: „Све зајекта што имаде гласа,/ Са страховте, рана и ужаса./ Препукнуте лобање се цере -/ Нешто грозно без краја и мере/ Све обузе што живи и дише./ И к'о оркан да животе брише./ О кости се челик тврди криши./ И к'о да се адски закон врши./ К'о да земља из дубине пуче,/ И к'о да се све у крв обуче,/ Ту за лесом паде војске леса,/ Гомиле се дигосе од меса.“// Победничка еуфорија као пркос бечком Цару: „Начесмо му давно пуклу круну,/ Јер стекосмо ту победу пуну./ Запленисмо шест вагона хране,/ И још више оружја, џебане./ Хеј, Ћесару, чуј што песма пише,/ Кад те скоро саме круне лише./ Не трзај се, свак' ту судбу има/ К'о се бори с нашим орловима.“

Сергијева социјална и антиратна поезија

Сергије Михајловић је пролетерски песник, и пре и после рата писао је пркосну социјалну лирику сличну поезији Косте Абрашевића. Илустрације ради, ево стихова из једне од његових песама из 1909. године: „Ја видим данас свуда,/ Где баџим поглед мој,/ Где човек као зверка,/ С човеком бије бој./ И свако гледа само/ Лични интерес свој.// Мудрац ко простак, силни/ Ко ништав, млад и стар,/ Све има једну девизу:/ Новац и добар ћар!// Последња брига свију,/ Зове се: општа ствар...“ („Прва и последња брига“)

Тек кад је видео шта су ратне страховте, написао је једну од најлепших антиратних песама на српском језику. Лирску субјект ове поезије је нежна крхка женска људска душа: „Лепо цвеће из долине наше,/ Ко ме ли се твоја круна кити,/ Кад берачи твоји одјахаше/ На далеко љута боја бити?// Зашто листаш, липо мирисава?/ Ко ме хоћеш да направиш хлада?/ Нема драгог да под тобом спава;/ Ја те нећу походити млада...// Свуд је пусто: плуг нам рђа једе,/ Ложа дивља, огњиште се гаси;/ Сваки кутак свија се од беде -/ Где су некад сретни текли часи.// Сузе моје потеците реком,/ Немамо се где у срцу крити;/ Песмо моја одјекни лелеком:/ Клето битко, докле ће те бити!“ Песма је названа по последњем стиху, написана је највероватније у Крушевцу 1916. године, мада смо у литератури нашли и другачије мишљење (Ђидић 1979:76-77).

Интернација у Нежидеру

Пошто су оба наша песника били интернирци, а само је Расински о томе одмах, по повратку из Нежидера, 1919. године, изнео своја сећања, издвојили смо и приредићемо одломке из његових мемоарских записа. Тиме ћемо и завршити овај наш прилог. Издвојили смо на чело оно што је записао о свом хапшењу и суђењу, мада је ту доста недореченог. Ту су и коментари двеју дописница истовремено добијених из завичаја, уз коментаре Расинског, а тога је било доста, као паралела тешког живота под аустро-угарском влашћу. Даћемо и одломак који се односи на његов сценски наступ у логору, на његове концерте.

Пишући о перфидним облицима хапшења људи, када се најмање надају, за време ручка, у зору, онемогућавајући породицу да са њима контактирају, не дозвољавајући им да се и у таквој ситуацији нормално спреме за пут, Расински каже да се тако и с њим десило: „И још о б и л а з н и м п у т е в и м а²³, којима ретко који иде, тако, да нас не би имали прилике наши да виде, да нам што кажу, ма и п о г л е д о м и м и м и к о м, јер су они у све сумњали, па, изгледа ми, и прибојавали се, јер су нас све сматрали као хајдуке и комитације, а нашу земљу као хајдучко гнездо, као што је имао дрскости да каже окружни командант у Крушевцу Г е р т н е р. И ја сам тако спроведен, у пратњи два војника споредним улицама, управо ћор-сокацима, где је и ђаво казао лаку ноћ. И моји ме не видеше, а чуше, да сам одведен у Београд и Јагодину пред ратни суд; и уверење свију беше, да ћу бити обешен због спева 'Б и т к а н а Ц е р у'²⁴ и телеграма у стиховима, који сам спевао у часу када је савска ћуприја бачена у ваздух; затим због говора о борби народа, кога одржах на забави друштва Српског Црвеног Крста, где Немце назвах в а р в а р и м а а глорификовану борбу Русије и т. д, о чему ћу нарочито говорити том приликом у спису 'М о ј е и н т е р н и р а њ е'²⁵. (Симоновић Али ради радозналости читалаца, наводим два-три стиха из поменутога спева, којих се можда једино сећам. На једноме месту рекох за Аустрију ово: 'Причаће се кад је време збрише:/ Некад била, сад је нема више.'

²³ Графичке необичности и болдирање унутар навода су од Расинског.

²⁴ Копију оштећеног примерка (недостаје осам унутрашњих страница) добили смо на коришћење од господина Миломира Стевића, истраживача прошлости и колекционара, архивског саветника из Крушевца. По библиотекама је нема (Београд, Нови Сад, Крушевац). Захваљујемо му се на дугогодишњој сарадњи.

²⁵ Не знамо да ли је рукопис под тим насловом објављен., у најпотпунијој његовој библиографији је нема. (*Енциклопедија крушевачког краја и околине.*)

А тако се је, као што видите, и догодило. А од свију стихова које на свршетку пева, упутих на адресу тада још живог крволока Фрање Јосифа, сећам се само ових: ' Чуј, ћесару, што ћу теби рећи -/ Преко крви на престо си дош'о,/ Преко крви с њега ћеш и сићи -/ Путуј даље где те удес води,/ Да се дижу словенски народи!'

Прелиставајући тај мој спев, Бугер (име сам му добро запамтио!) судија, на ратном суду у Јагодини, рече ми: 'Ви сте проповедали мржњу против Аустрије?' А на тако цинично питање ја му одговорх: 'Па, ваљда, господине, нисте могли захтевати од мене, да ја вичем >живела Аустрија< у слободној Србији!?' – И кад ме упита, чији сам поданик, и кад му рекох: с р п с к и, он застаде мало, и ја улучих прилику, да њега питам: зашто то пита? А он рече: 'За то ... јер да сте наш поданик, ја бих вас дао обесити!' и мрачно ме погледа. 'На жалост, нисам'... рекох, и горко се осмехнух' (Расински 1914:23-24).

Карте²⁶ из Крушевца - коментар из лагера

Писмо од сестре Наталије из Крушевца, песник цитира и у заградама коментарише: „Драги Миладине, - не кори ме; зар бих ја ћутала, али се не може. **Аманет смо откад спремили, али начина немамо, да ти некако те ствари примиш;** на пошти сам била, па само примају 200 грама, као писмоносна пошилика без вредности, а шта је то... Ми би ти послали много шта и веш, али бијемо главу од куда,,, Здраво је тешко. И ја се врло тешко издржавам. Није само хлеба, већ је све скупо – ја са децом само хлеба! **Ти да ме видиш, не би веровао да сам ја; али рачунам: само душа да остане, а лако је за остало. Сергије**²⁷ (то је наш кум, интерниран у Хајнрихсгрину²⁸) **пише** као и ти, **да ће да умре од глади,** и само хлеба тражи, да му пошљу; не старамо се само ми (моје две сестре) већ цео Крушевац, свако за своје, да испошље, па мука! На сто страна лупамо, па нигде одушке. **Са Даном** (мојом другом сестром) **плачемо сваког дана, али нема начина да се помогнемо;** ипак не губимо наде, да ти аманет пошљемо; рачунамо, да има Бога и да ће он створити прилику те нас обрадовати, да ти ствари пошљемо; **иначе, ја и Дана, умрећемо од туге; боље беше да мене и њу узме Бог кад и мајку, те да не гледамо ове данашње муке.** (Моја мајка је напрасно умрла од

²⁶ У питању су две дописнице истовремено послате са континуираним текстом. Писане су децембра 1916. године.

²⁷ Нисмо успели да са сигурношћу утврдимо али верујемо да је у питању песник Сергије Михајловић.

²⁸ Коментари унутар заграда у писму су М.К. Н. Расинског.

срца кад је, приликом мог првог интернирања 11. децембра 1915.г. погрешно била извештена да сам убијен, кад сам покушао да побегнем из касарне XII пука у болничарском оделу, али о томе у другој књизи 'Моје Интернирање').²⁹ Сви те љубимо, а тебе поздравља твоја несрећна сестра Наталија“ (Расински 1919:38-39).

Ево како је Расински у својим мемоарима прокоментарисао сестрино писмо: „Ако имате срца, ви за час застаните, да би ма и једним делом осетили: **како је мени било** кад добих ове карте. Сви смо се у лагеру чудили, како су прошле цензуру. Како ми је било... Смркло ми се пред очима, у грудима ми нешто задрхта и пуче, и бризнух у плач као дете кад изгуби мајку, **и од тада ме ништа није могло утешити**. И сада кад ово пишем – плачем. Ми патимо – они страдају; ми гладујемо – они гладују; ми немамо – они таворе; и све то грца, пада, умире, умире... О, Боже, има ли краја томе? А Бог ћути“ (Расински 1914:38-39).

Уметнички наступи у лагеру

Као што је напред већ помињано, Расински се на слободи издржавао писањем и обја-вљивањем песама (продајом својих песмарица), одржавањем књиже-вних вечери, рецитијући своје и туђе стихове. Покушао је и у логору, у најтежим интернирским условима, да се појави уз реномирана глумачка имена, па и да одржи два своја концерта. Дозволимо му да нам сам о томе прича:

„Када је већ реч о лагерском позоришту, неће ми се замерити ако кажем коју и о себи. Немајући новчане помоћи и патећи се, дошао сам на мисао, да и ја приредим који концерт. Али како? Нађем једну импресивну ствар од Вој. Илића – Млађег 'К о м и т е у з а с е д', и научим је и простудирам; читајћи тих дана библију, напишем драмску сцену у стиху: 'Ј у д а С и м о н о в И с к а р и о т'; - месец дана сам је учио и спремао сам се за извођење; ноћу, кад сви легну, изађем у лагерску пољану, па се вежбама у гестовима и мимикама, често и до два часа поноћи; . препевам песму 'Г р е н а д и р и' од Хајнриха Хајнеа, слободно, па и њу простудирам; а пошто сам знао масу песама на памет, то сам и њих у памети поновио, да бих и њих унео у тачке концерта. Сем тога напишем и једну импресију из лагерског живота, под насловом: 'И з л а г е р с к и х д а н а'. И пошто се добро спремим, једнога дана објавим и тај свој концерт. Тада сам првог пута увидео, да сам и ја нешто мало глумац. Мала ми је сума пала на концерту, али ипак довољна да се ма и тренутно

²⁹ Да ли је друга књига уопште објављена, још увек је, бар за мене, отворено питање.

помогнем, јер сам био у тако тешкој кризи, да ми је стално оскудевало хлеба и дувана, дакле оно без чега апсолутно нисам могао. Моралан је успех био добар. На томе концерту, крај осталог рецитовао сам: 'Несиб Олсум' од Змаја; 'Божи Кнежевићу' од М. Ј. Митровића; 'Била једном ружа једна'; 'Под мртвачким покровом' од В. Ј. Илића – Старијег; и тако, те вечери дознам, по аплаузима публике, да и ја нешто могу на позорници. Кад је била двадесетпетогодишњица Михаила Д. Спасића³⁰, коју је он у лагеру прославио, ја сам читао песму посвећену тој прослави; кад је била његова корисница³¹, изводио сам 'Гренадире', и одмах по том изводио сам 'Гренадире', на захтев публике понова на корисници Благоја Бироа, глумца. Потом сам сам приредио и други концерт, гд сам под маском изводио своју драмску сцену у стиху: 'Јуда Искариот' – то је био мој први глумачки покушај; судећи по аплаузима, многи су казали, да сам имао успеха, али ја сам нисам био задовољан; чинило ми се, да ћу други пут исту ствар боље извести, али сам све одлагао, и трећи концерт нисам приредио. Зашто'- да објасним. Тада је већ био лагерски живот на измаку и долазили су муњевито гласови о нашим првим победама. А тада ми се некако и срећа окрену; и ја, који никако не добијам пакете онако као други, већ у пет месеци један, почнем добијати пакете из Лондона, на заузимање мога друга и колеге Душана М. Шијачког новинара, који је тада био у Женеви. Хвала лепо, рекох, сада ми концерти нису више потребни. Сада Лондон за мене концертира! Добијем у септембру три пакета из Лондона, почетком октобра још један, и мој живот васкрсну, а у то стиже и наша офанзива с југа и за мало дана бесмо ослобођени. И тада се питах: зашто ти пакети нису раније почели да ми стижу, већ баш пред крај? Е, али то увек тако бива кад човек нема среће! Јер да је имам, шаптах у себи, ја не бих ни био за све време у Лагеру, већ у Женеви, Ници или Паризу“ (Расински 1914:1).

Учинио нам се да би овде требало стати и закључити овај наш рад. Ово место из мемоарских записа Миладина К. Николића Расинског нас је определило да не износимо оне страхоте из његове лагерске епопеје, које смо најавили на почетку код цитата Станоја М. Мијатовића о Албанској Голготи. Било би то заједно исувише за савременог читаоца.

³⁰ Познати директор путујућег позоришта и глумац.

³¹ Представа у његову корист.

Закључак

Приказали смо из неколико углова ратне дане, како на фронту, преко цитата из дневника Станоја М. Мијатовића, затим под окупацијом, посебно преко ангажовања Јована Сјеничког и архимандрита Платона Јовановића у Београду, али и преко интернације, кроз коју су прошла два наша мало позната песника. Учешће у нашој историографској причи знаменитих малих људи, чија веза са Поморављем постоји, међу којима само архимандрит Платон има извесно име у сећању потомака, остали су заборављени, чак и у завичајном простору, треба да подстакне истраживаче да се прихвате и њиховог осветљавање пред генерацијама које јесу и које ће бити. Био је то наш допринос светлом јубилеју, стогодишњици почетка Првог светског рата. Параћин, крајем 1915.

ЛИТЕРАТУРА

- Расински М. (1914), *Битка на Церу*, спев за народ од М. Расинског, Штампарија Алексе Малаћевића, Крушевац.
- Мијатовић Станоје М. (2004), *Из рата у рат (ратни дневник) 1912 – 1920.*, Потез.
- Тасић Др Милутин, (2001), *Здравствени центар у Крушевцу...*, у: „Крушевачки крај у окупацији 1915-1920“, зборник радова, Историјски архив, Крушевац.
- Дурковић – Јакшић Др Љубомир (1986), *Платон Јовановић Епископ бањалучки*, Издавачка установа Српске православне епархије шумадијске „Каленић“, Крагујевац.
- Симоновић Слободан (2011), *Енциклопедија Крушевца и околине*, Miligex.
- Сјенички Јован (1930), *Успомене из окупације*, Београд.
- Ђидић Љубиша (1979), *Догодило се у Крушевцу*, Руковет песама и поетских записа насталих у Крушевцу, Књижевни клуб „Багдала“, Крушевац.

Dorđe Petković

SUMMARY

DESTINIES OF THREE WRITERS IN THE TIME OF WAR BY THE END OF
YEAR 1915.

An unusual attempt to save people from the internament, however frivolous at frist glance, was a cause for this paper. Jovan Sjenicki, elected in Paracin for president before the occupation, rescued a number of people from Cuprija from the occupation echelon, among which there were three writers. They are, in a certain way, related to the Middle Pomoravlje: archimandrite, the later bishop Plato Jovanovic and poets Sergije Mihajlovic i Miladin K. Nikolic Rasinski. The first one has continued his sonciderable social and patriotic work in Belgrade under occupation, the other two, were interned. Through examples from the quote from crossing Albania through the diary of teacher Stanoje M. Mijatović, along with examples from the occupied territory and from the internment in Nižider, we get a picture of the difficulties and victims through which the Serbian people passed through the Great War, whose efforts we are worthy of descendants, in the jubilee year, when we celebrate victories in the first year of the war.